

מצוה ד' - יראת ה'

מצוה ד' היא שציוונו להאמין יראתו יתעלה ולהפחד ממנו, ולא נהיה ככופרים ההולכים בשרירות לכם ובקרי, אבל נירא ביראת ענשו בכל עת וזהו אמרו (דברים ו', י"ג): **"את ה' אלוהיך תירא"**. ובגמרא (סנהדרין נ"ו ע"א) אמרו על דרך ויכוח באמרו (ויקרא כ"ד, ט"ז) **"ונקב שם ה' מות יומת"** - **"ואימר פירש, דכתיב (במדבר א', י"ז) 'אשר נקבו בשמות', ואזהרתיה מן 'את ה' אלוהיך תירא'"**, רוצה לומר אולי אמרו **"ונקב שם ה'"** הוא שיוכיר השם לבד מבלתי שיברך, ואם תאמר איזה עוון בזה, נאמר, כי הוא עזב היראה כי מיראת השם

פירוש המצוה

מצוה ד' היא שציוונו להאמין יראתו יתעלה ולהפחד ממנו - הרב קפאח זצ"ל מתרגם כדרכו את המלה הערבית "אתעקד" בלשון ידיעה, שלא כתרגום אבן תבון שתירגם מלשון אמונה (ועי' מה שכתבנו במצות האמונה), ועל פי זה מתרגם כאן: **"שציוונו לקבוע בדעתנו יראתו"**. **ולא נהיה ככופרים ההולכים בשרירות לבם ובקרי** - הבוטחים בכוחם ואינם יראים מהבורא יתברך. **אבל** - אלא **נירא ביראת ענשו בכל עת** - נפחד שהקב"ה יענישנו אם נעבור על מצוותיו. **וזהו אמרו "את ה' אלוהיך תירא"** - הביטוי הזה נאמר פעמיים בספר דברים (בשינוי קל). פעם ראשונה בפרק ו' פס' י"ג, ופעם שניה בפרק י' פס' כ' (עי' לקמן בפרק על יראת העונש ויראת הרוממות). **ובגמרא אמרו על דרך ויכוח באמרו "ונקב שם ה' מות יומת"** - הגמרא דנה בפירוש המלה "ונקב" בפסוק הנ"ל, ומובאות בגמרא כמה אפשרויות לפרש מלה זו, אחת מהאפשרויות מביא הרמב"ם כאן להוכיח שאמנם **"את ה' אלוהיך תירא"** מהוה מצות עשה. **ואימר** - שמא תאמר שביאור המילה ונקב הוא **פירש** - כלומר שאמר את שם ה' במפורש **דכתיב** - שהרי מצינו מלת נוקב מלשון מפרש בפיו בפסוק **"אשר נקבו בשמות"** בתחילת ספר במדבר לאחר שצוינו שמות נשיאי המטות נאמר **"ויקח משה ואהרן את האנשים האלה אשר נקבו בשמות"**, והכוונה ברורה לאנשים אשר הוזכרו ופורשו בשמותם. **ואזהרתיה** - יש כלל שאין עונשין אלא אם כן מזהירין תחילה, ואם אומרים שמפרש שם ה' בפיו לבטלה מות יומת, הרי היתה צריכה התורה להזהיר בפסוק נפרד, שאין להזכיר שם ה' לבטלה, ועל זה אומרת הגמ' שאזהרת מזכיר שם ה' לבטלה היא **מן** - הפסוק **"את ה' אלוהיך תירא"**, **רוצה הגמרא לומר, אולי אמרו** - הביטוי **"ונקב שם ה'"** הוא - כוונתו **שיזכיר השם לבד מבלתי שיברך** - שיבטא בשפתיו את שם ה' מבלי להוסיף ולברך, **ואם תאמר אי זה עוון בזה** - ומה האיסור להזכיר שם ה' אם אינו מוסיף מאומה, **נאמר כי הוא עזב היראה, כי מיראת השם שלא יזכיר שמו לבטלה**, הזכרת שם ה' לבטלה מנוגדת ליראת השם, כי הירא את ה' אינו מזכיר סתם את שמו יתברך, ובפסוק "את

שלא יזכיר שמו לבטלה, היה המענה על זאת השאלה ודחיית זה המאמר ואמר "חדא דבעינא שם בשם וליכא", ורוצה לומר שיברך השם בשם כמו שאמרו "יכה יוסי את יוסי", "ועוד, אזהרת עשה היא וכל אזהרת עשה לא שמה אזהרה", רוצה לומר שזה שאמרת אזהרתיה מ"את ה' אלוהיך תירא" אינו אזהרה כי הוא ציווי והוא מצות עשה ואין מזהירין בעשה. הנה נתבאר לך כי אמרו "את ה' אלוהיך תירא" זו מצות עשה.

פירוש המצוה

ה' אלוהיך תירא", כלולה אזהרה שלא לבטא שם ה' לבטלה, ולפיכך אפשר לפרש את הביטוי ונוקב, בפסוק "ונוקב שם ה' מות יומת" - שפירושו הזכרת השם לבטלה. **היה המענה על זאת השאלה** - תשובת הגמרא לאפשרות לפרש כך מלת "נוקב" **ודחיית זה המאמר** דחתה הגמ' אפשרות זו **ואמר**, באמרה **חדא** סיבה אחת לדחיה **דבעינא שם בשם וליכא, ורוצה לומר שיברך השם בשם** הגמרא למדה מן הפסוקים שעל מנת לעבור על ברכת ה' לא די שמזכיר שם ה' אלא שצריך לברך את ה' בשם ה' כמו שאמרו יכה יוסי את יוסי - דוגמא נתנה הגמ' למברך את ה' בשם. ופירשו ראשונים ש"יוסי" בגימטריה "אלהים" - שמונים ושש, ולכן השתמשו דווקא בדוגמא זו. ואם נפרש שנוקב הוא שמזכיר שם ה' לבטלה אם כן אינו מברך את ה' בשם ואינו בגדר מברך ה' יומת. **ועוד** ודחיה נוספת לפירוש זה של מלת נוקב **אזהרת עשה היא וכל אזהרת עשה לא שמה אזהרה, רוצה לומר שזה שאמרת אזהרתיה** מה שאמרה הגמרא שאזהרת מזכיר שם ה' לבטלה (שהרי אין עונשין אלא אם כן מזהירין) היא מן הפסוק **"את ה' אלוהיך תירא"**, **אינו אזהרה** - פסוק זה אינו יכול לשמש אזהרה לאיסור מזכיר שם ה' כי הוא בעצמו מהוה **ציווי, והוא מצות עשה ואין מזהירין בעשה** - ויש כלל שפסוק שמהוה מצות עשה אינו יכול לשמש אזהרה לאיסור אחר. **הנה נתבאר לך כי אמרו** - שהפסוק **"את ה' אלוהיך תירא"** זו מצות עשה.

יראת העונש ויראת הרוממות

בהגדרת המצוה כתב הרמב"ם: "אבל נירא ביראת ענשו בכל עת" דהיינו יראת העונש. בהל' יסודי התורה, בהן מפרט הרמב"ם מצוה זו, אין זכר כלל ליראת העונש, ואלו הם דבריו שם (פ"ב הל' א', ב'):

האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו שנאמר "ואהבת את ה' אלוהיך", ונאמר "את ה' אלוהיך תירא". והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד "צמאה נפשי לאלוהים לאל חי". וכשמחשב בדברים הללו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד "כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו", ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם, כמו שאמרו חכמים בענין אהבה, שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם.

וקשה מדוע השמיט הרמב"ם את יראת העונש כשפירט את הלכות היראה ביד החזקה, ומדוע בהגדרת מצות היראה בספר המצוות השמיט את יראת הרוממות? ועוד יש להקשות שבפרק עשירי מהל' תשובה (ה"א) כתב הרמב"ם:

אל יאמר אדם הריני עושה מצוות התורה ועוסק בחכמתה כדי שאקבל כל הברכות הכתובות בה או כדי שאזכה לחיי העולם הבא ואפרוש מן העבירות שהזהירה תורה מהן כדי שאנצל מן הקללות הכתובות בתורה או כדי שלא אכרת מחיי העולם הבא, אין ראוי לעבוד את ה' על הדרך הזה, שהעובד על דרך זה **עובד מיראה** ואינה מעלת הנביאים ולא מעלת החכמים ואין עובדים ה' על דרך זה אלא עמי הארץ והנשים והקטנים שמחנכין אותם לעבוד מיראה עד שתרכה דעתן ויעבדו מאהבה.

ותמוה שהדרך עליה כתב בהלכה "אין ראוי לעבוד את ה' על הדרך הזה", היא היא המצוה בספר המצוות?

ההבדל היסודי, עליו כבר עמדנו, בין ספר המצוות לספר היד החזקה, יש בו כדי לבאר את הבדלי ההגדרות במצות היראה. כבר למדנו לדעת (עי' מצות יחוד ה'), פרק 'שמע ישראל' שבהל' יסודי התורה מגדיר הרמב"ם את היסודות עליהם בנויה התורה, דהיינו אותם דברים שהיו קיימים קודם שניתנה תורה. בהלכות אלו רוצה הרמב"ם להדגיש שמכח ההתבוננות בכריאה, אף בלא תורה, אפשר להגיע אל היסודות, בדרך שהגיע אליהם אברהם אבינו, קודם שנצטווה במצוות.

אבל ספר המצוות בנוי על מאמרם ז"ל "תרי"ג מצוות נאמרו למשה בסיני", והוא מגדיר את המצוות באופן המיוחד בו ניתנו לעם ישראל במתן תורה.

הבדל זה יבהיר את ההבדל בהגדרת מצות היראה. בהל' יסודי התורה ביד החזקה, מזכיר הרמב"ם את היראה הבאה מתוך התבוננות בבריאה. ואמנם התבוננות בבריאה אינה יכולה להביא בעקבותיה את יראת העונש, שכן איננו יכולים לראות בחוש את השכר והעונש התורניים. על כן הזכיר הרמב"ם ביסודי התורה רק את יראת הרוממות הבאה מהתבוננות.

לעומת זאת בספר המצוות, מביא הרמב"ם את היראה כדרך שניתנה **בתורה**, ולכן מגדיר את מצות היראה כיראת העונש, שכן **התורה** מבטיחה שכר על המצוות ועונש על העבירות.

אלא שעדיין צריך עיון מדוע בספר המצוות לא הזכיר הרמב"ם גם את יראת הרוממות, והסתפק ביראת העונש הראויה, כאמור, לעמי הארץ נשים וקטנים, ואינה ראויה לחכמים.

בהל' יסודי התורה הביא הרמב"ם את יראת הרוממות ביחד עם מצות אהבת השם, ודרך אחת הוא קובע לשתייהן, כלשונו: "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו". ויש לשאול, אמנם מצאנו שבמצות אהבת השם צותה התורה על "הדרך לאהבה" כלשון חכמים "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך - שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם", אבל במצות היראה לא מצאנו שצותה תורה על הדרך ליראתו, ומדוע חיברן הרמב"ם בהלכותיו?

לכן נראה, שהבין הרמב"ם שיראת הרוממות היא סעיף בהלכות אהבה, וכשם שראוי לשאול על האהבה "היאך היא הדרך לאהבתו" (כשאלת הספרי ואתחנן ח') כן יש לשאול על יראת רוממותו "היאך היא הדרך ליראתו". ולכן במנין תרי"ג המצוות, לא שייך להגדיר את מצות היראה כיראת הרוממות שכן היא כלולה במצות האהבה, ואין בה חידוש מעשה, שהרי הדרך לאהבה היא הדרך ליראת הרוממות, ולפיכך בספר המצוות הזכיר הרמב"ם רק את יראת העונש הנובעת מהתבוננות בתורה, בשכר שמבטיחה לעושי מצוותיה ובעונש שמבטיחה לעוברי מצוותיה.

עיון נוסף בפסוקים יאיר באור יקרות את דרכו של הרמב"ם בביאור מצות היראה. הפסוק "את ה' אלוהיך תירא" מופיע פעמיים בספר דברים. המעיין בפסוק ובסוכב אותו ימצא שבפעם האחת הציווי הוא על יראת העונש ובפעם השניה על יראת רוממותו הקרובה לאהבתו:

א. פרק ו' פס' י"ב-ט"ו:

השמר לך פן תשכח את ה' אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים.
את ה' אלוהיך תירא ואתו תעבוד ובשמו תשבע. לא תלכון אחרי אלוהים אחרים מאלוהי העמים אשר סביבותיכם. כי אל קנא ה' אלוהיך בקרבך פן יחרה אף ה' אלוהיך בך והשמידך מעל פני האדמה.

ב. פרק י' פס' י"ב-כ"א:

ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם **ליראה** את ה' אלוהיך ללכת בכל דרכיו ו**לאהבה אותו** ולעבוד את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך. לשמור את מצות ה' ואת חקותיו אשר אנוכי מצוך היום לטוב לך. הן לה' אלוהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה. רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם בכם מכל העמים כיום הזה. ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד. כי ה' אלוהיכם הוא אלוהי האלוהים ואדוני האדונים האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד. עשה משפט יתום ואלמנה ואהב גר לתת לו לחם ושמלה. ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים. **את ה' אלוהיך תירא** אותו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשב. הוא תהלתך והוא אלוהיך אשר עשה אתך את הגדולות ואת הנוראות האלה אשר ראו עיניך (שני פסוקים לאחר מכן מופיע הפס' "ואהבת את ה' אלוהיך").

בפרשה ראשונה מופיעה יראת העונש וזוהי המצוה המיוחדת של יראת ה', אשר מצותה בעצם היראה "פן יחרה אף ה' אלוהיך בך". יראה זו קבע הרמב"ם בספר המצוות במצוה המיוחדת ליראת ה' וביד החזקה בהל' תשובה העוסקות בשכר ועונש.

הפרשה השניה פותחת בקריאה ליראה את ה' ולאהבה אותו, אהבה ויראה המשולבות. והדרך היא: "הן לה' אלוהיך השמים ושמי השמים..." - מבט אל רוממותו יתעלה בדומה למה שאמר דוד "כי אראה שמיך..." אף בפרשה זו מופיע הצינוי "את ה' אלוהיך תירא", והדרך: "הוא תהילתך והוא אלוהיך אשר עשה אתך את הגדולות..." - רוממות, והרוממות משולבת באהבה. עצם מעצמה של אהבתו יתברך. חיוב זה כללו הרמב"ם בהל' יסודי התורה.

אף רמח"ל "בביאור יראת חטא" (מסילת ישירים פכ"ד) מחלק את היראה לסוגיה: יראת העונש ויראת הרוממות, ודבריו קרובים ביותר לדברי הרמב"ם כפי שביארנו. אלו הם דבריו:

יראת העונש כפשוטה, שאדם ירא מעבור את פי ה' אלוהיו מפני העונשים אשר לעבירות אם לגוף ואם לנפש. והנה זאת קלה ודאי, כי כל אדם אוהב את עצמו וירא לנפשו, ואין דבר שירחיק אותו מעשות דבר אחד יותר מן היראה שלא תבואהו בו איזה רעה, **ואין יראה זו ראויה אלא לעמי הארץ ולנשים אשר דעתן קלה, אך אינה יראת החכמים ואנשי הדעת** (השווה הל' תשובה פ"ו).

המין השני הוא יראת הרוממות והוא שהאדם ירחק מן החטאים ולא יעשה, מפני כבודו הגדול יתברך שמו, כי איך יקל או איך יערב לבו של בשר ודם שפל ונמאס לעשות דבר נגד רצונו של הבורא יתברך

ויתעלה שמו. והנה זאת היראה אינה כל כך קלה להשיג אותה, **כי לא תולד אלא מתוך ידיעה והשכלה, להתבונן על רוממותו יתברך ועל פחיתותו של האדם, כל אלה דברים מתולדות השכל המבין ומשכיל (השווה הל' יסודי התורה פ"ב).**

יראת העונש טבעית לאדם, ואפשר לצוות על קיומה. יראת הרוממות היא תולדה של עיון והתבוננות ברוממותו יתעלה, ובדומה לאהבה, צריך הציווי להיות על ההתבוננות המוליכה ליראה ולא על היראה בעצמה.

"ויהי מורא שמים עליכם"

ועדיין יש לבעל הדין לשאול, כיון שיראת העונש היא מצות עשה מן התורה, כיצד יתכן לומר עליה "אין ראוי לעבוד את ה' על הדרך הזה, שהעובד על דרך זה הוא עובד מיראה, ואינה מעלת נביאים ולא מעלת החכמים ואין עובדים ה' על דרך זה אלא עמי הארץ והנשים והקטנים שמחנכין אותן לעבוד מיראה, עד שתרבה דעתן ויעבדו מאהבה" (הל' תשובה פ"י ה"א).

וכמה שאלות בדבר:

א. איך אפשר לומר על מצות עשה "אין ראוי לעבוד את ה' על הדרך הזה".
 ב. היכן מצינו מצוה שמצווים בה רק נשים וקטנים ועמי הארץ, ואינה ענין לחכמים.

ג. אם יראת העונש היא רק הכשר לעבודה מאהבה אין ראוי למנותה, כמו שכתב הרמב"ם בשורש עשירי שהכשר מצוה אין למנות כמצוה בפני עצמה.
 ונראה על פי מה שאמרו במשנה (אבות פ"א מ"ג): "אנטיגנוס איש סוכו קיבל משמעון הצדיק. הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא הווי כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס **ויהי מורא שמים עליכם**".

אחר שצוה התנא לעבוד מאהבה (כמובא ברמב"ם הל' תשובה פ"י ה"ד), הזכיר מורא שמים, ללמדך שאין לעזוב את היראה אף כאשר עובדים מאהבה, וכפירוש הרמב"ם שם:

...לפיכך אמר עם היותכם עובדין מאהבה, אל תניחו את היראה לגמרי, ויהי מורא שמים עליכם לפי שגם בתורה כבר נאמר הציווי על היראה שנאמר "את ה' אלוהיך תירא", ואמרו חכמים "עבוד מאהבה ועבוד מיראה" ואמרו "האזהב לא יזניח את הציווי והירא לא יעבור על האזהרה", והרי ליראה תפקיד גדול במצוות לא תעשה ובפרט המצוות השמיעיות.

מדברי הרמב"ם נראה שהרגיש בשאלה הנזכרת, שכן הוכיח שאין להניח את היראה לגמרי מתוך שהיא מצוה מן התורה ולכן צוו חכמים "עבוד מאהבה ועבוד מיראה".

ולפי זה יש לומר שכוונת הרמב"ם באומרו "אין ראוי לעבוד את ה' על הדרך הזה" היא שאין לעבוד רק מיראה, אבל לעולם היראה צריכה ללוות את האדם ויש לה תפקיד גדול בעולם התורה והמצוות.

ואפשר שלכן האריך הרמב"ם במצות היראה בספר המצוות להוכיח שהיראה היא מצות עשה, וכך היא דרכו במקרה שאין זה פשוט שזו מצות עשה וכן כשבא לחלוק על קודמיו, ומצות היראה נמנית על ידי כל מוני המצוות ומה ראה להאריך בהוכחה שזו מצות עשה? אלא שנתקשה הרמב"ם, הן יראת העונש אינה הדרך הראויה לעבודת ה' וכיצד תהיה מצות עשה? ואחר שהוכיח מדברי חז"ל שיראת העונש היא מצות עשה, קבע הרמב"ם שלעולם אין להניח דרך זו של עבודת ה', וגם מי שזכה לעבוד מאהבה, יש ליראה תפקיד גדול בעבודתו את הבורא.

היראה למדרגותיה

ביטוי מיוחד כתב הרמב"ם בהגדרת מצות היראה, ולא מצאנו לו רע בין הראשונים שהגדירו מצוה זו, והוא "שצונו **להאמין** יראתו" ובלשונו של הרב קפאח זצ"ל: "**לקבוע בדעתנו יראתו**". ונראה שרצה הרמב"ם להדגיש שהיראה אינה רגש של פחד, אלא היא מיוסדת על אדני השכל והאמונה. ואמנם, אחר שביררנו שמצות היראה אינה נחלת עמי הארץ, וגם נביאים וחכמים השתבחו בה, דברים אלו מובנים מאליהם.

ונראה שהאמונה שתולדתה יראה, היא אמונת ההשגחה הפרטית, ולפי זה יש לומר שמצות היראה מחייבת אותנו לקבוע בדעתנו את האמונה בהשגחה אלוהית על העולם (עי' חינוך מצוה תל"ב).

דברים אלו יבהירו את הצורות השונות בהן מופיעה היראה בדברי חז"ל, ראשונים ואחרונים.

במסכת שבת (ל"א ע"א) אמרו: "אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזכר שמסרו לו מפתחות הפנימיות, ומפתחות החיצונות לא מסרו לו, בהי עייל?" ופירש רש"י: "יראת שמים דומה לפתחים חיצונים שדרך להם נכנסים לפנימיים, כך אם ירא שמים הוא נעשה חרד לשמור ולעשות ואם לאו אינו חש לתורתו", דהיינו, היראה היא **אמצעי** המכניס את האדם לעבודת ה'.

ולעומת זאת אמרו (שם ע"ב): "אמר רב יהודה לא ברא הקב"ה את עולמו אלא כדי שיראו מלפניו", ועוד אמרו: "אמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד שנאמר 'ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו'', וכתיב 'ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה' שכן בלשון יוני קורין לאחת הן", דהיינו, היראה היא **תכלית** כל עבודת ה'.

עוד אמרו: "אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו, נשאת ונתת באמונה? קבעת עתים לתורה? עסקת בפריה ורביה? צפית לישועה? פלפלת בחכמה? הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי אי יראת ה' היא אוצרו אין, ואי לא, לא. משל לאדם שאמר לשלוחו העלה לי כור חיטין לעליה, הלך והעלה לו. אמר לו

עירכת לי בהן קב חומטון אמר לו לאו, אמר לו מוטב אם לא העליתה". ופירש רש"י: "קב חומטון - ארץ מלחה ומשמרת את הפירות מהתליע". דהיינו, היראה שומרת את עבודתו של האדם מלהתקלקל ואת האדם שלא ירד ממדרגתו. שלש הופעות אלו של היראה - אמצעי, תכלית ושמירה - אנו מוצאים גם בדברי הרמב"ם.

בהלכות תשובה (פ"י ה"א): "אין עובדים ה' על דרך הזה אלא עמי הארץ והנשים והקטנים שמחנכין אותן לעבוד מיראה עד שתרכה דעתן ויעבדו מאהבה", הרי היראה **כאמצעי**.

במורה נבוכים (ח"ג פנ"ב): "...התבונן היאך באר לך כי המטרה בכל דברי התורה הזאת תכלית אחת והיא ליראה את השם", הרי היראה **כתכלית**.

ובפירוש המשניות (אבות פ"א מ"ג הנזכר לעיל): "עם היותכם עובדין מאהבה אל תניחו את היראה לגמרי", הרי היראה **כשמירה**.

הגדרת הרמב"ם את מצות היראה "להאמין יראתו" (או "לקבוע בדעתנו יראתו"), עם הביאור שביארנו כוונתו, שהיראה מיוסדת על האמונה והידיעה בהשגחה פרטית, תבחר לנו את היראה למדרגותיה.

אמונת ההשגחה היא ראשית כניסתו של אדם לעבודת ה', שכן היא קובעת שהעולם אינו הפקר, וכל מעשיך בספר נכתבים, ועתיד אדם ליתן את הדין על כל מעשה שעושה. בלא אמונה זו היה כל אדם בודה לו מליבו את דרכו ואת מעשיו, והיה עובד את עצמו ולא את אלוהיו.

אמונה זו היא גם שומרת על האדם לבל ילך אחר עצת לבו שכן באופן טבעי נמשך האדם אחר הצרכים החומריים והם עלולים להשכיחו את הדרך בה עליו ללכת. כתבואה אשר אם נשארנה לטבע, היא תתליע ותרכיב ורק אם נערב בה קב חומטין, נוכל להתגבר על הטבע, כן עבודת ה' אם נשארנה למקרה, בודאי תתקלקל, ורק אם יראת ה' היא אוצרו, אז עבודתו היא בעלת משמעות נצחית.

ואמונת ההשגחה היא גם תכלית כל עבודת ה'. עשיית כל המצוות מחנכת את האדם לחוש כי הקב"ה רואה כל מעשיו ונמצא עמו בכל מקום. דברים אלו נתבארו באריכות בספר "מורה נבוכים" (ח"ג פנ"ב בתרגום אבן תיבון, חלקם הובאו בפתח דברי הרמ"א בהגהותיו על ה"שולחן ערוך"):

אין ישיבת האדם ותנועתו ועסקיו והוא לבדו בביתו, כשיבתו ותנועתו ועסקיו והוא לפני מלך גדול, ולא דיבורו והרחבת פיו (בחופשיות) כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדיבורו במושב המלך, ומפני זה מי שיבחר בשלימות האנושי ושיהיה איש האלוהים באמת יעורר משינתו וידע שהמלך הגדול המחופף עליו והדבק עמו תמיד הוא גדול מכל מלך בשר ודם, ואילו היה (אפילו הוא) דוד או שלמה... ודע כי כאשר ידעו זה השלמים תגיע אליהם מן היראה והכניעה ופחד השם ויראתו ובושתם ממנו, בדרכים אמיתיים, לא דמיוניים, מה ששם

צפונותיהם עם נשותיהם ובבית המרחץ, כנגליהם עם שאר בני אדם, כמו שתמצא מנהג חכמינו המפורסמים עם נשותיהם מגלה טפח ומכסה טפח, ואמרו גם כן "איזה הוא צנוע זה הנפנה בלילה כדרך שנפנה ביום" וכבר ידעת הזהירם מלכת בקומה זקופה משום "מלא כל הארץ כבודו", (כדי) ליישב בלב בני אדם באלו המעשים כולם הענין אשר זכרתי לך, והוא שאנחנו תמיד בין ידי השי"ת ולפני שכינתו נלך ונשוב. וגדולי חכמינו ז"ל היו נמנעים מלגלות ראשם להיות השכינה מחופפת על האדם ומסוככת אותו וכן היו ממעטים בדבריהם לזאת הכוונה, וכבר בארנו מה שראוי לבארו במיעוט הדברים באבות, "כי האלוהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים".

וזה הענין אשר העירותיך עליו הוא הכוונה (המטרה) ממעשי התורה כולם, כי בפרטים ההם המעשיים כולם ובעשותם תמיד תגיע רגילות ליחידים החסידים עד שישלמו השלימות האנושי ויפחדו מהשם וייראו ממנו וידעו מי עמהם ויעשו אחר כך מה שראוי, כבר באר השי"ת כי תכלית מעשי התורה כולם הוא להגיע אל האדם זה ההפעלות... רצונו לומר יראתו יתברך ולפחד מדברו, אמר (דברים כ"ח, נ"ח): "אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלוהיך", התכוונן איך באר לך כי הכוונה היתה מכל דברי התורה הזאת תכלית אחת והיא ליראה השם הנכבד והנורא, והיות זה התכלית מגעת במעשים, תדעהו מאמרו בזה הפסוק "אם לא תשמור לעשות", הנה התבאר לך שהיא תגיע מן המעשים שהם עשה ולא תעשה... (המשך הדברים יבואו בפרק הבא).

לעומת הפילוסופים שאמרו, האלוהים בשמים ואתה על הארץ על כן אין לך לחוש במעשיך, כי אינם נוגעים לאלוה, באה התורה הקדושה ואומרת "האלוהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים", כי "מלא כל הארץ כבודו", וכל מעשי האדם גלויים לפניו יתברך ועליו להתנהג בכל מעשיו מתוך התחושה כי הקב"ה נמצא עמו ומביט במעשיו.

ועל כן לעומת הפילוסוף האומר (כוזרי א', א'): "בדה לך דת", אומרת התורה: "אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה". זו המטרה הכללית של העבודה המעשית, לחנכנו שהמעשים צריכים להעשות על פי רצונו יתברך ושהוא משגיח עלינו ונמצא בכל מקום אשר נמצא בו, ובמילים אחרות: **ליראה את השם.**

אהבה ויראה

א. ניגוד והשלמה

כבר התבאר בפרק הקודם שהיראה באה על ידי העבודה המעשית. בהמשך לדברים אלו כתב הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ג פנ"ב, בתרגום אבן תיבון):

אבל הדעות אשר למדתנו התורה והם השגת מציאותו יתברך ואחדותו, הדעות ההם ילמדנו האהבה, כאשר בארנו (כמה) פעמים, וכבר ידעת רוב האזהרה שהזהירה התורה על האהבה "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך", כי שתי התכליות והן האהבה והיראה, יגיעו בשני הדברים: האהבה תגיע בדעות התורה הכוללות השגת מציאות השי"ת על אמיתתה, והיראה תגיע בכל מעשי התורה.

למדנו לדעת שהאהבה באה מהתפעלות מגודלו של הקב"ה והיראה באה מהתפעלות מקרבתו של הקב"ה אלינו.

עוד למדנו שהאהבה היא השאיפה להתקרב אל הקב"ה - "אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול" (הל' יסודי התורה פ"ב ה"ב) ואילו היראה היא הפחד מקרבתו (כדברי הרמב"ם במורה נבוכים שם). ואף שכנוהג שבעולם האהבה והיראה סותרות זו את זו, הרי שאצל עבודת ה' הן מתאחדות כמאמרם ז"ל (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה): "עשה מאהבה ועשה מיראה", ועוד אמרו: "האוהב לא יזניח הציווי" - שהוא העשייה החיובית המקרבת אותנו למצוה, "והירא לא יזניח האזהרה" - שהיא בשב ואל תעשה, שלא לעבור על דברי המצוה (עיין ברמב"ם בפירושו לאבות פ"א מ"ג).

ב. סדר העבודה

בספר המצוות הקדים הרמב"ם את מצוות אהבת ה' (ג') למצוות יראת ה' (ד'). אולם, אין ללמוד מכך שזהו הסדר המעשי שאהבה קודמת ליראה, שכן מצינו שהקדים הרמב"ם תפילין של ראש (י"ב) לתפילין של יד (י"ג), אף שבסדר המעשי תפילין של יד קודמים לתפילין של ראש, ואין זאת אלא משום "סוף מעשה במחשבה תחילה", שאף שבמעשה הראש בסוף, הרי שמבחינת המחשבה והאידיאל הוא קודם ליד. וכן בסדר מצוות אהבה ויראה, יש לומר שאף שבמעשה היראה קודמת, מכל מקום האהבה קודמת במחשבה ובאידיאל.

בשני מקומות ביד החזקה מצאנו שהביא הרמב"ם את האהבה והיראה בענין אחד, ובכל מקום הביאן בסדר מעשי אחר. בהל' יסודי התורה (פ"ב) כתב:

האל הנכבד והנורא הזה מצוה **לאהבו וליראה אותו** שנאמר "ואהבת את ה' אלוהיך" ונאמר "את ה' אלוהיך תירא". והיאך היא הדרך **לאהבתו ויראתו** בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ **מיד הוא אוהב**

ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול כמו שאמר דוד "צמאה נפשי לאלהים לאל חי", וכשמחשב בדברים האלו עצמן **מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד** ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות כמו שאמר דוד "כי אראה שמך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו".

הרי שאהבה קודמת ליראה, שמתוך האהבה הוא בא ליראה. ובהלכות תשובה (פ"י ה"ה) כתב:

לפיכך כשמלמדו את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדו אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתו ויתחכמו חכמה יתירה מגלים להם רז זה מעט מעט ומרגילין אותן לענין זה בנחת עד שישגיגוהו וידעוהו ויעבדוהו מאהבה.

הרי שהיראה קודמת לאהבה שמתוך היראה הוא בא לאהבה. והשאלה עולה מאליה, מי קודם למי, האהבה ליראה או להפך. מעין שאלה זו הביא הגר"א על מאמרם ז"ל "אם אין יראה אין חכמה ואם אין חכמה אין יראה" (עי' פירושו למשלי ט', י'), ופירש מאמר זה "יראת העונש מביאה לידי חכמה, וחכמה מביאה לידי יראת הרוממות" (משלי ט"ו, ל"ג), ולפי זה מבוארים דברי הרמב"ם, שביסודי התורה מדבר על יראת הרוממות והיא באה מתוך חכמה ואהבה, ובהל' תשובה מדבר על יראת העונש, והיא המביאה את החכמה והאהבה בעקבותיה.

ג. האל הנכבד והנורא

בהביאו את מצוות האהבה והיראה ביד החזקה פתח הרמב"ם: "הא-ל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו" בפשטות, כוונת הרמב"ם שהביטוי "הנכבד" הוא כנגד מצוות האהבה והביטוי "והנורא" - כנגד היראה.

מקור הביטוי הוא בספר דברים (כ"ח, נ"ח) בפרשת כי תבוא תוך כדי תיאור העונשים שיבואו על עם ישראל אם לא ישמעו בקול ה': "אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם **הנכבד והנורא** הזה את ה' אלוהיך". במקורו מתיחס הביטוי "הנכבד והנורא" כלפי היראה בלבד - "ליראה את השם הנכבד והנורא הזה", והרמב"ם משתמש בו לאהבה וליראה. המכיר את לשונות הרמב"ם יודע כי לא דבר ריק הוא.

הנה מצאנו בתורה שאנו מצווים כלפי כמה וכמה דברים במצות כיבוד ובמצות מורא, בדומה למה שנצטוונו כלפי הקב"ה במצות אהבה ובמצות יראה.

א. כלפי אב ואם אמרה תורה "כבד את אביך ואת אמך" (שמות כ', י"ב, מצות עשה ר"י), ואמרה תורה "איש אמו ואביו תיראו" (ויקרא י"ט, ג', מצות עשה ר"א).

ב. כלפי תלמיד חכם. מבוארים הדברים בספר המצוות במצות עשה ר"ט, זו לשונה:

היא שציוונו לכבוד החכמים ולקום מפניהם ולגדל אותם והוא אמרו יתעלה "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" ... ודע שאם היות מצוה זו מחויבת לאנשים כולם בכלל... דע שיש **בכבוד** דברים נוספים על התלמיד, וזה כי כבוד התלמיד לרבו יש בו תוספת גדולה על הכבוד שהוא מחויב לחכם, ויתחייב לו עם הכבוד, **המורא**, כי הם כבר בארו שחוק רבו עליו כחוק אביו שחייבו הכתוב לכבדו ולירא ממנו... ובבאור אמרו "מורא רבך כמורא שמים".

ג. כלפי בית המקדש. מבוארים הדברים בספר המצוות במצוות כ"א, כ"ב זו לשונן:

מצוה כ"א היא שציוונו **לירא** מן המקדש הזה מאד עד שנשים בנפשנו משא הפחד והיראה וזה מיראת מקדש והוא אמרו יתעלה "את מקדשי תיראו"...

מצוה כ"ב היא שציוונו לשמור המקדש וללכת סביבו תמיד **לכבדו** ולרוממו ולגדלו...

ויש לעיין מה בין "כבוד" ל"אהבה", שכלפי אלו הדברים נצטוינו ב"כבוד" ואילו כלפי הקב"ה ב"אהבה".

והתמיהה גוברת בראותנו שבמצות אהבה נצטוינו בדווקא כלפי מי ששוה לנו או אפילו פחות מאתנו שכן אמרה תורה "ואהבת לרעך כמוך" ונאמר "ואהבתם את הגר", מה שאין כן כבוד, בו אנו מצווים רק כלפי דברים הנשגבים מאתנו, ואם כן היה ראוי לצוותנו ב"כבוד" הקב"ה ולא באהבתו.

והנראה, ש"כבוד" הוא ביטוי חיצוני, ואיננו ממלא כל ישותו של אדם. הכבוד בדרך כלל מתקיים כשאדם נפגש ב**פועל** עם האובייקט הנכבד, והוא מבטא את יחסו אליו. ולעומת "כבוד", "אהבה", היא ממלאת את כל האדם מתוך תוכו ועד לגילויו החיצוניים. אהבה היא השתוקקות הנפש כולה - "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" - להתחברות עם הנאהב, וכלשון הרמב"ם (הל' תשובה פ"י ה"ג): "וכיצד היא האהבה הראויה, שיאהב את ה' אהבה גדולה יתירה עזה מאד עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה', ונמצא שוגה בה תמיד כאילו חולה חולי האהבה שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה והוא שוגה בה תמיד בין בשבתו בין בקומו בין בשעה שהוא אוכל ושותה, יתר מזה תהיה אהבת ה' בלב אוהביו". ואף אהבת הרע כן, שאנו מצווים בה למלאת נפשנו ולחשוב תמיד כיצד נוכל להיטיב לזולתנו. ומכל מקום שונה אהבת הרע שהיא אהבה בין שניים, לאהבתנו את הקב"ה, שבעוד שאהבת הרע מולידה התקרבות, הרי תולדתה של אהבת ה' היא שכשהוא "מחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה..." (הל' יסודי התורה פ"ב). מצד זה הקב"ה הוא "נכבד" ולא רק "נאהב", וכזה נתיחדה מצות אהבת ה' מאהבת הרע.

על כן דקדק הרמב"ם לכתוב "הא-ל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו", ללמדך שאהבה זו אינה כשאר אהבות בין בני אדם, אלא אהבה המולידה כבוד. ואף הפסוק שהוא מקור הדברים מובן: "ליראה את השם הנכבד והנורא הזה", כי הכבוד הוא שמוליד את יראת ה'.